

О.М. Галинська
Київський національний університет
харчових технологій

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З ЗООНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ЛЮДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І КИТАЙСЬКІЙ МОВАХ

Питання взаємозв'язку мови і культури, мови і менталітету окремого народу, мови і народної творчості, увага до семантики мовних одиниць узагалі й до національно-культурної семантики фразеологічних одиниць зокрема розглядалися ще в працях О.Потебні, М.Сумцова, І.Франка, М.Костомарова, пізніше в дослідженнях В. Гнатюка, Б.Грінченка, О.Афанасьєва, В.Іванова, М.Максимовича та інших. У другій половині ХХ ст. співвідношення етнокультури і фразеології вивчали Ф.Медведєв, Р.Зорівчак, Л.Скрипник, Н.Бабич, В.Ужченко, В.Білоноженко та ін.

Національно-культурна семантика особливо помітна насамперед у словах, фразеологізмах і афоризмах, у яких сам зміст культури відбивається більш чи менш безпосередньо. У складі фразеології значну кількість складають фразеологічні одиниці, які кореспондують з реаліями тваринного світу і називаються вченими по-різному: «зоосемічні фразеологічні одиниці», «фразеологія живої природи» (Н.Петрова), «зоофразеологізми», «зоофразеологія» (В.Ужченко), «фразеологічні одиниці із зоосемічним компонентом», «зоосемічна фразеологія» (А.Семотюк), «фразеологічні одиниці з анімалістичним компонентом» (В.Бойко).

У своїй розвідці ми прагнемо показати розуміння тваринної символіки окремо взятим народом на прикладах зоофразеологізмів (ЗФ) української, англійської і китайської мов, виділити, розглянути і проаналізувати фразеологічні одиниці з зоосемічним компонентом, що характеризують людей в українській, англійській і китайській мовах, виявити їх подібності і відмінності.

Серед складних і багатогранних відносин людини з навколишнім світом особливе значення для розвитку людського суспільства мало взаємовідношення «людина – природа», зокрема, «людина – тваринний світ», оскільки освоєння світу є не чим іншим, як пізнанням його закономірностей.

Різні почуття і переживання людини, що виникають у процесі пізнання природи, знайшли відображення у мові в утворенні людської «другої природи», зокрема, в усталених словесних комплексах, що є мовними пам'ятками культурної історії народу¹. У системі «другої природи», створеній людиною, відбивається екокультура, в якій природні реалії стають предметом нового формотворення. Фразеологія природи будь-якої мови містить складну емоційну гаму, що відображає як практичний, так і естетичний екологічний досвід людини. Така фразеологія створюється за антропометричним принципом, за яким «людина – мірило всіх речей», унаслідок чого значна кількість природних реалій стає еталоном, символом як у межах фразеологічної системи, так і поза нею².

У багатьох мовах складовим елементом мовного уявлення про природу виступають різноманітні мовні знаки, серед яких особливе значення мають ФО із зоонімами, які складають значну групу у фразеології. Природні реалії, найменування яких виступають компонентами ФО, є носіями символіки. Так, в українській і англійській мовах *бик (віл)* служить для позначення здорової сильної людини (чоловіка): укр. *здоровий як бик*; англ. *as strong as a bull*; в китайській – впертості, наполегливості, а в німецькій

¹ *Петрова Н.Д.* Лінгво-гносеологічні основи динаміки фразеологічної номінації (на матеріалі англійської фразеології живої природи): Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київський держ. лінгв. ун-т. – К., 1996. – С.13.

² Там само. – С.14.

мові цей зоонім символізує тупість. Пор. ще: в українській мові *засць* є уособленням боягузтва, полохливості: *полохливий як засць, заяча душа, заяче серце, боязкий як стріляний засць* (про боягузливую людину). Таке ж значення має цей зоонім і в англійській мові: *(as) timid as a hare* (букв. «полохливий як заєць»). Для китайця ж порівняння із зайцем взагалі є принизливим. Така відмінність у символах зумовлена різним сприйняттям дійсності, відмінностями етнокультур.

Назви тварин зустрічаються вже з найдавніших часів у міфології, Біблії, фольклорі. Тваринам надавалося символічне значення, вони зображувалися як священні створіння, мудрі і пророчі істоти. Людина протягом віків співіснувала з тваринами, приручала їх, вивчала їхню поведінку.

У багатьох мовах зоофразеологія містить значний корпус одиниць, в основу яких покладені відомі назви тварин, що мають як подібну, так і різну символіку і служать засобом образної характеристики людини.

Символи – це уявлення, що викликають певні асоціації у конкретному мовноетнокультурному середовищі. Значний вплив на опрацювання теорії символу справили погляди О.Потебні й М.Костомарова. Походження, розвиток і вираження символіки О.Потебня часто пов'язував зі словом, узагалі з мовою, фольклором, етнокультурою. На його думку, слово з самого початку свого виникнення є символом лише однієї певної ознаки, яка входить до позначуваного поняття, виражає ту з них, яка «уявляється народному світогляду найважливішою». З часом слово втрачає прямий зв'язок із внутрішньою формою, а необхідність відновлювати забуте власне значення була однією з причин створення символів. За О.Потебнею, «мова в усьому без винятку символічна»³.

Становлення і розвиток символів по-своєму пояснював М.Костомаров, який пов'язував їх з міфотворчістю. Міфи й символи обумовлюють і взаємно створюють один одного. Сучасна символіка не є такою самою, якою вона була за язичництва: дещо втрачилось, переплелось, ще інше з часом змінилось. Деякі погляди, зберігаючи постійно один головний смисл, служать ніби ієрогліфами для вираження людських відчуттів⁴.

Символіка вписана в семантику етнокультурного контексту. Це стосується і назв тварин, що виступають у символічно-образній функції. Розглянемо деякі відмінності у сприйнятті образів-символів української, англійської і китайської мов. На думку Ду Хун Вей, у китайській мові **дикий кінь** – символ «упертої і неслухняної людини», а **фазан** – символ «жінки легкої поведінки». Цих символів взагалі немає в українській етнокультурі. У свою чергу, таких українських символів, як **ворона** (про неухажну людину), **їжак** (про гостру на язик, жовчну людину), **видра** (про худу жінку), не знають китайці. По-різному характеризують людину в українській і китайській етнокультурах зооніми **баран**, **корова**, **козел**, які у нас мають пейоративну забарвленість, чого нема в китайській. Скажімо, **баран** там символ слухняної, м'якої людини, **корова** – символ доброти і працелюбності⁵.

Варто зазначити, що деякі символи в аналізованих нами мовах можуть бути відповідними лише частково. Так, крім спільних значень (*лисиця* символ хитрості, *вовк* – пожадливіості, *мавпа* – наслідувальності, легковажності, *свиня* – брудю, неохайності), зооніми **лисиця**, **вовк**, **мавпа**, **свиня** в китайців мають ще й такі значення: **лисиця** – красива, але легковажна жінка, **вовк** – бабій, гультвіса, **мавпа** – худа людина, а **свиня** – тупа, дурна людина. В англійській мові теж знаходимо фразеологізм із зоонімом *свиня*, який позначає розумово обмежену людину: *(as) stupid as a pig* – (букв. «дурний

³ Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. – Х., 1860. – С.1–8.

⁴ Костомаров Н.И. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества // Костомаров Н.И. Собр. соч.: Ист. Монографии и исслед. – СПб., 1906. – Кн.8. – Т. 21. – С.440–443.

⁵ Ду Хун Вей. Вербальные и невербальные средства коммуникации в китайском и русском языках // Когнитивные стратегии языковой коммуникации. – Симферополь, 1998. – С. 62–66.

як свиня»), чому відповідає в українській мові «дурний аж світиться». Англomовний соціум еталонізував **осла**, надаючи йому характеристики «дурний, розумово обмежений». В українській мові *осел* виступає переважно образом-еталоном упертої, затятої тварини і вживається звичайно на означення впертої людини: *впертий як осел*. Але в українській мові образ осла використовується також у значенні «впертий» або «нерозумний, дурний» як метафора, без порівняння. Отже, одні і ті ж зооніми у різних мовах можуть бути еталоном різних якостей людини.

Амбівалентною є символіка лексеми **собака** як в українській, так і в китайській мовах. Він – вірний, надійний друг, з іншого боку, *собака* – символ нерозумного брехуна, злодійкуватого ненажери, провісника нещастя. Пор.: 1) *вірний як собака* і 2) *бреше як собака, собачі очі*.

В українській культурі побутує явлення про собаку як нечисту тварину – *любить як собака цибулю*, – оскільки в багатьох міфологічних уявленнях цибуля і часник вважаються захистом від нечистої сили⁶.

Китайці вважають, що люди, які народилися в Рік Собаки, мають такі позитивні якості, як чесність, відданість, вірність, уміння берегти чужі таємниці. Водночас до негативних рис «собак» відносять егоїзм, ексцентричність і впертість⁷.

Деякі із зоосимволів – **зозуля, голуб, горобець, сорока, лисиця** та ін. – є усталеними етнокультурними елементами усного мовлення, художньої літератури, фольклору українського народу. В китайській мові такими є **собака, тигр, корова, змія**.

У повсякденному усному мовленні ми вживаємо слова-символи дуже рідко. Хоча символізм мови завжди наявний у мовному найменуванні, але він перебуває у прихованому стані⁸, активізуючись у звичайній розмовній мові в переносно-метафоричних образах, якими і є ФО. Символіка сприяє вживанню зоонімів, у першу чергу в компаративних одиницях. За нашими спостереженнями, майже кожен із фаунонімів, що є складниками ФО і часто вживаються у мовленні, має в своєму складі порівняльний компонент-символ: *голодний як собака, здоровий як віл, німий як риба, впертий як осел, чепурний як свиня в дощ, худий як тріска*. В англійській мові такими компаративними ФО є (*as*) *hungry as a bear* (букв. «голодний як ведмідь») – «дуже [голодний]»; в українській мові йому відповідає «[голодний] як вовк (як собака)»; (*as*) *slippery as an eel* (букв. «верткий мов в'юн») – «голими руками не візьмеш», (*as*) *brave as a lion* (букв. «хоробрий як лев» – «дуже [хоробрий]»). В китайській 犟牛劲 (букв. «впертий як бик») – «настирливий, наполегливий, норовистий».

Проаналізований нами матеріал дозволяє зробити висновок, що символ – це результат роботи людської уяви, це поєднання чуттєвого і раціонального, це прагнення людини визначитися в часі та просторі через конкретні образи, взяті з навколишньої природи, а також один з мовних засобів збереження нерозривного зв'язку людини і природи.

Серед досить численної за обсягом групи фразеологічних одиниць із зоонімічним компонентом в українській мові виділяємо кілька груп ФО, які характеризують людину, а саме: позначають її розумові здібності, зовнішній вигляд, риси характеру, фізичні особливості тощо. Основними в українській мові є зоофразеологізми з такими значеннями:

1. ЗФ із семантикою «риси характеру людини»: *мухи не зобидить* «дуже спокійний, сумирний, лагідний», *ні риба ні м'ясо* «слабохарактерний, нерішучий, безволь-

⁶ Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Луганськ, 2000. – С.90.

⁷ Цуй К., Цуй Г. Фразеологізми з анімалістичним компонентом в китайській мові (рукопис статті, яка подана до публікації у першому числі міждисциплінарного сходознавчого збірника наукових праць викладачів та студентів Інституту східних мов Київського національного лінгвістичного університету «Українська орієнталістика»).

⁸ Матезиус В. Язык и стиль // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С.456.

ний», *мокра курка* «безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина», *не з заячого пуху* «небоязкий, хоробрий, сміливий», *мати муху в носі* «бути невірноваженим, примхливим, вередливим»;

2. ЗФ із семантикою «зовнішній вигляд»: *товстий як слон* «дуже (товстий)», *хоч пацюки (щурята) бий* «дуже гладкий, одутлий (перев. про обличчя)», *свині по хвіст* «низький на зріст», *сороки вкрадуть* «гарний, красивий, чистий, привабливий»;

3. ЗФ із семантикою «розумова характеристика людини»: *жуки в голові* «дурний, розумово обмежений або ненормальний», *курачий розум* «розумово обмежений», *як баран в аптеці* «зовсім не розуміється на чому-небудь»;

4. фізична сила / слабкість, спритність / неспритність, вайлуватість: *волові шию скрутить* «надзвичайно сильний, дужий», *слабкий як кошеня* «дуже [слабкий]», *[і] муха крилом уб'є* «когось легко здолати; фізично слабкий, безсилий», *незграбний як слон (ведмідь)* «дуже [незграбний]»;

5. ЗФ із семантикою «соціальний статус»: *невелика птиця* «нічим не визначна особа», *хвіст собачий* «той, хто нічого не важить у суспільстві», *[бідний] як церковна миша* «дуже [бідний]», *птиця високого польоту* «людина, яка займає високе становище в суспільстві, й має владу, вплив», *і кішки нема чим годувати*, «дуже бідний».

Найпоширенішими ЗФ, які дають характеристику людей в англійській мові, є такі:

1) ЗФ із семантикою «риси характеру»: *funny dog* (букв. «забавний собака») – «веселун, потішник», *[as] proud as a peacock* (букв. «гордий як павич») – «який тримається поважно, гордовито, ходить павичем», *to play the hog* (букв. «грати в свиню») – «бути егоїстом», *[as] tricky as a monkey* (букв. «хитрий, спритний як мавпа») – «дуже [хитрий, спритний]», *sheep among wolves* (букв. «овечка серед вовків») – «про довірливу людину, що опинилася серед небезпечних людей»; *[as] timid as a rabbit* (букв. «полохливий як кролик») – «заяча душа»;

2) ЗФ з семантикою «розумова характеристика людини»: *clever dog* (букв. «розумний собака») – «розумник», *[as] stupid as a donkey* (букв. «дурний як осел») – «зовсім дурний; дурний, аж світиться», *strange fish* (букв. «дивна риба») – «дивак, дивакувата людина», *[as] crazy as a bedbug* амер. сл. (букв. «божевільний як клоп») – «який зовсім з глузду з'їхав»;

3) ЗФ із семантикою «фізичні особливості»: *[as] weak as a cat* (букв. «слабкий як кіт») – «дуже [слабкий, кволий]», *[as] strong as a horse* (букв. «сильний як кінь») – «здоровий як віл», *[as] fat as a pig* (букв. «жирний як свиня») – «дуже [товстий]»;

4) ЗФ із семантикою «соціальний стан»: *poor snake* (букв. «бідна змія») – «бідна, нужденна людина», *(as) poor as a church mouse* (букв. «бідний як церковна миша») – «дуже бідний; бідний як церковна миша», *big dog* (букв. «великий собака») – «поважна особа, велике цабе; птиця високого польоту».

Серед досліджуваних нами зоофразеологізмів англійської мови найпродуктивнішими є ФО з компонентами-зоонімами **dog, cat, horse, fish, bull, bird, sheep, wolf**. В українській мові знайдеться не менше, ніж у англійській, зоофразеологізмів із компонентами **собака, кіт, бик, віл, корова, вовк муха**. Можна зазначити, що одиничними є вислови з зоонімами **лев, осел**, а фразеологізмів із компонентами **кролик, тигр, клоп** зовсім не фіксують українські джерела.

У китайській мові теж виділяємо зоофразеологізми, що якимось чином характеризують людину. Найчисленніші з них є такі:

1) ЗФ із семантикою «риси характеру»: *老黄牛 [lao huang niu]* (букв. «стара руда корова») – «працьовита людина», *狼心狗行* (букв. «серце, як у вовка, а поведінка як у собаки») – «зажерлива, зла, підла людина», *犟牛劲 [jiang niujin]* (букв. «упертий як бик») – «наполегливий, упертий, норовистий», *铁公鸡 [tiēgongji]* (букв. «залізний пі-

вень») – «скупа, ненажерлива людина», 老虎屁股摸不得 [laohu pigu mobude] (букв. «не можна торкатись заду тигра») – «лютий як тигр, краще не чіпати»;

2) ЗФ із семантикою «фізичні особливості»: 飞天蜈蚣 [feitian wugong] (букв. «літаюча сороконіжка») – «жвава, моторна людина», 纸老虎 [zhilaohu] (букв. «паперовий тигр») – «тільки здається, що сильний; уявна сила»;

3) ЗФ із семантикою «зовнішність»: 沉鱼落雁之容, 闭月羞花之貌 [chenyuluo yan zhirong, biyue xin huazhima] (букв. «риба, яка занурюється у воду; гуска, яка спускається на землю») – «місяць і квітка не мають такої вроди; дуже гарна дівчина», 可怜虫 [kelianchong] (букв. «жалюгідна комаха (черв'як)») – «жалюгідна на вигляд людина»;

4) ЗФ із семантикою «розумова характеристика»: 猪脑壳 [zhunaoke] (букв. «мозок як у свині») – «дурна людина»; український відповідник «дурний, аж світиться».

Як бачимо з наведених вище прикладів ФО, притаманними для фразеології китайської мови зоонімами є **собака, тигр, бик, корова, півень (курка)**. Серед ФО із зоонімічним компонентом у китайській мові є також цілий ряд зоофразеологізмів, компонентами яких є зооніми **кінь, змія, риба, заєць, мавпа**. Переважна їх більшість нами вже згадувалась. Залишився поза увагою один дуже важливий для китайців символ – **тигр**; це символ великої, нездоланної сили, який завжди був твариною, що вселяла страх. Оскільки люди не приручили тигра (як, наприклад, собаку), можливо тому тигр у ФО наділений великою силою і владою. В українській мові не зафіксовано жодного ЗФ з компонентом **тигр**, оскільки ця тварина невідома для української фауни.

Таким чином, багато ФО із зоонімічним компонентом відображають у своїй семантичній структурі специфіку культури народу, особливості його історичного розвитку, певний соціально-економічний лад. ФО з компонентами-зоонімами становлять цікавий матеріал, який дає нам можливість простежити, яким чином ці компоненти впливають на формування національно-культурної семантики. І на сьогодні питання взаємозв'язку національної культури і фразеології все ще залишається одним із найактуальніших питань у дослідженнях з фразеології з різних мов.